
І. В. Гетьман, кандидат юридичних наук, завідувачка лабораторії європейського права та порівняльного правознавства НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Витоки і становлення теоретичних знань загальної теорії розуміння – герменевтики: ідеї філософів доби античності

Досліджується становлення знань про герменевтичну проблематику в історико-хронологічному вимірі на прикладі знань філософів епохи античності. У контексті поставленої проблеми отримала деталізацію конструкція мисленнєвої діяльності, визначено її етапи, вивчені передумови, висвітлено історичні знання із зазначеної проблеми.

Ключові слова: герменевтична методологія, розуміння, пізнання, мислення, античність.

Історична обстановка обумовлює відповідне функціонування соціуму, зокрема його політичної, економічної, правової, культурної сфери, стимулює процеси модернізації й відшарування застарілого, неактуального. Адже кожний історичний період характеризується притаманними саме йому стереотипами сприйняття навколишнього середовища – певною науковою картиною світу. Сучасні умови існування України багато в чому схожі із загальноєвропейськими тенденціями: а) змінами у галузі виробництва, обміну, розподілення і споживання матеріальних благ; б) трансформаціями у соціально-економічній сфе-

рі, що обумовили можливість формування інформаційного чи постіндустріального суспільства; в) надбаннями та «глухими кутами» глобалізаційних процесів; г) перетвореннями наукової картини світу і правової реальності; д) реформуванням методологічної компоненти сучасного праворозуміння [див.: 11, с. 136–138; 8, с. 110–117; 4, с. 14–23]. Саме сьогодні, на думку багатьох фахівців, для юриспруденції настав період, коли вона значною мірою вже використала ресурс розвитку «завширшки» і повинна бути готовою «глянути на себе» ніби з боку, перевірити весь свій методологічний інструментарій, істотно оновити його з урахуванням результатів фундаментальних досліджень, насамперед у царині філософії та соціології права, для переходу на якісно новий ступінь сприйняття правової дійсності [11, с. 140].

Слід зупинитися на трансформаціях, що відбуваються у сучасних методологічних підходах до праворозуміння, зокрема, на проблематиці загальної теорії розуміння – герменевтиці. Популяризація останньої пов'язана з науковими пошуками С. С. Алексєєва, М. І. Козюбри, С. І. Максимова, І. П. Малинової, О. В. Петришина, А. В. Полякова, П. М. Рабіновича, І. Л. Честнова та ін. [див.: 1; 6; 8; 10; 11; 14; 15; 18]. Крім того, конструктивно обговорюється герменевтична проблематика на вітчизняних і зарубіжних конференціях, «круглих столах», науково-практичних семінарах з питань методології сучасної юридичної науки. Так, Національна академія правових наук України виступала ініціатором та організатором всеукраїнської (Київ, 1996 р.) і міжнародної (Харків, 2002 р.) наукових конференцій з методологічних проблем юридичної науки. Президент Національної академії правових наук України В. Я. Тацій, виступаючи на міжнародній науковій конференції з методологічних проблем правової науки, яка проходила 13–14 грудня 2002 р. у Харкові, наголосив на необхідності застосування напрацювань загальноновизнаних у ХХ столітті філософсько-правових шкіл [17, с. 3–5]. Інститут держави і права Російської академії наук також не залишається осторонь від проведення пошуково-теоретичної роботи з актуальних питань правової методології, як і наші колеги з далекого зарубіжжя. Зокрема, це стосується плідної евристичної діяльності Міжнародної

асоціації філософії права та соціальної філософії, методологічні питання, у тому числі й правової герменевтики, для останньої являють екзистенційну дослідницьку базу [див.: 9, с. 190]. Підсумовуючи викладене, закономірно обґрунтувати інтерес дослідників до герменевтичної методології її вічною квінтесенцією – знанням, пізнанням і розумінням.

Здається виправданим розпочати дослідження герменевтичної проблематики з історико-хронологічного аспекту. Методичне вивчення герменевтики і сфер її застосування почалося в епоху Реформації та Просвітництва (Новий час), але перші згадування про герменевтику належать до стародавніх часів, тобто йдеться про добу античності, і пов'язані вони з діяльністю софістів («платних вчителів мудрості»). У дослідницьких роботах можна зустрітися з діаметрально протилежними поглядами й оцінками останніх. Висловлюються думки про меркантильну доміную «платних вчителів мудрості», які підкріплюються тезою, що начебто мудрості навчити неможливо, до того ж на оплатній основі [7]. Пропонуємо розглянути все це поступово.

Отже, однозначною причиною появи софістів, серед яких є «старші» (Протагор, Горгій, Гіппій, Антифонт та ін.) та «молодші» (Фрасіمال, Каллік, Лікофрон), був розквіт афінської демократії й через це була необхідною участь населення в управлінні державою. З цієї глобальної причини виходить низка похідних:

1) формування системи судочинства, через це висновок із спірного питання виносився на підставі заслуховування сторін та свідків й вивчення обставин справи;

2) розвиток юридичного мислення у судді, сторін у справі, свідків внаслідок побудови суджень, які ґрунтувалися на обставинах справи, й формування на їх основі умовиводів;

3) розвиток грецьких полісів, який потребував нової інтерпретації, нового тлумачення давніх текстів Гомера й інших грецьких поетів.

Спираючись на викладене зауважимо, що, по-перше, Гомер й деякі інші автори в той час для греків були національними вчителями, у школах («академіях») ці автори викладалися, на їх

творах люди вчилися писемності, загартовували дух на героїчних прикладах з власної історії та міфології. Тому переклад їх творчого доробку на нову грецьку мову був викликаний обставинами практики. Крім того, формування зачатків юридичного мислення з його судженнями та умовиводами закладали підвалини попиту на знання софістів, які добре володіли мистецтвом ведення спорів у суді й за певну плату пропонували власні послуги [2, с. 89–90]. Окремо слід зробити акцент на тому, що за цих обставин починають формуватися перші герменевтичні положення, однак до створення цілісного герменевтичного напрямку справа ще не дійшла. Існували окремі прийоми, наприклад парафраз, початок контекстного перекладу. Оскільки перекладу у сучасному розумінні цього терміна давні греки не знали, то парафраз був прийомом, який замінював переклад, включаючи у себе елементи коментаря і перекладу. Доречно згадати авторську позицію філософів минулого сторіччя С. С. Гусева та Г. Л. Тульчинського відносно наявності за часів античності терміна «герменевтика», разом з яким використовували термін «екзегеза» (від грецьк. *exegema*), що означав давньогрецькою тлумачення снів, пророцтв, сакральних текстів [5, с. 25]. У аспекті побудови теорії пізнання софісти дотримувалися засад релятивізму, тобто виходили з того, що нічого не існує, а якщо існує, то його пізнати неможливо через обмеженість людського розуму, тим більше, що коли щось і піддається пізнанню, то цю здібність не можна передати іншим. Підводячи необхідний у цьому місці загального аналізу підсумок, вкажемо, що, на нашу думку, некоректно мінімізувати досягнення софістів, оскільки це були освічені люди, які мали не лише знання у сфері логіки та риторики й намагалися закласти підвалини того напрямку, який відомий сьогодні як герменевтична методологія, але й були обізнані у математиці, музиці, мовознавстві, проявляли інтерес до державотворення, формування ідеї «суспільного договору», розмірковували з приводу природи права та законів. Отже, незважаючи на пропагування власної обраності та оплатну діяльність, софісти сприяли цивілізаційному розвитку античного соціуму й стояли у витоків загальної теорії розуміння – герменевтики.

Пізнавальна діяльність у Сократа (бл. 470–399 р. до н. е.) мала цілком практичне призначення: «...завдання пізнання – навчити жити...» – ключова цитата відомого філософа повністю відображала і напрям його інтересів. Не випадково Сократ захоплювався судовою риторикою, дебатами, формуванням умовиводів на підставі суджень, підкорених основним законам логіки. Занурившись у царину практичної діяльності, мудрець залишив право занотовувати власні думки своїм учням, одним з яких був широковідомий майбутній велетень філософської думки Платон. Так, з «Апології Сократа» [12] (тобто нотаток Платона про вчителя. – *І. Г.*) можна зрозуміти, що являло собою античне суспільство, що складалося з громадян античного міста-полісу, які збиралися разом (на форумі – площі міста, у суді тощо), де кожен міг висловити свою думку, зробити спробу схилити інших на свій бік. Внаслідок цього формувалася суспільна думка, приймалися колективні рішення, які влада мала обов'язково виконувати. У зв'язку з проблематикою, яка нами вивчається, закономірно з'ясувати саме тут, за допомогою чого формується суспільна думка, який інструментар застосовують ті, хто виступає на суді, форумі тощо. Так, Платон у своїх нотатках про вчителя наводить такий приклад: громадянин афінського суспільства вважає, що жити слід заради слави та багатства, а Сократ на суді намагається довести, що заради істини та добродійства. Цей пересічний громадянин полісу вважає, що смерті неодмінно слід боятися, а Сократ твердить, що смерть – благо. Який висновок у руслі герменевичної проблематики можемо зробити ми, нинішні дослідники? По-перше, основним «інструментарем» Сократа є судження, за допомогою якого мудрець ілюструє інше бачення оточуючого світу в цілому й себе в ньому. Особливо хочеться підкреслити, що це саме *інше*, тобто відмінне, неоднакове судження, оскільки більшість вчених, що займаються проблемою герменевтики, одноставно стверджують, що до часів античної культури судження не існували через їх непотрібність. Такий стан справ, на їх думку, продиктований однаковістю колективного бачення, заданого конкретними схемами під загрозою негайного остракізму (покарання) [16,

с. 129–130]. По-друге, судження стали потрібні за умов формування юридичного мислення античного суб'єкта й на початковому етапі мало форму « $A \in B$ », тобто люди – смертні, Боги – безсмертні. По-третє, наведене судження містить логічну можливість переходу до суджень більш високого порядку, які дають змогу переходити від одних уявлень до інших (наприклад, на підставі знання, що « $A \in B$ », а « $B \in C$ » утворюється нове судження « $A \in C$ ». Повертаючись до прикладу з «Апології Сократа», філософ, висловлюючи своє судження, відмінне від судження загалу про смерть, що є благом, наводить інші судження про те, що з настанням смерті людину поглинає солодке марево, перебуваючи в якому вона може вільно спілкуватися з Богами, і схиляє слухачів до судження про смерть як про благо. У такий спосіб можемо прослідкувати на прикладі формування античних суджень зачатки мисленневої діяльності, яка становить квінтесенцію герменевтики. Розквіт античного мислення та його складової частини юридичного мислення на підставі формування власних суджень й переконання в них інших мав у собі приховану небезпеку формування невиправданих, протирічних чи взагалі хибних суджень, а тому виникла необхідність систематизації правил формування суджень, підкорення цієї діяльності певним настановам, порядку (саме це ми називаємо зараз законами логіки. – *I. Г.*). Першу спробу побудувати такі правила зробив учень школи Платона і вчитель Александра Македонського Арістотель у своєму трактаті «Об истолковании», що зберіг актуальність і для сьогодення. Цікаво визначити юридичний статус процедури формування суджень з використанням загальноприйнятих правил і настанов, який дорівнював прийняттю законів; формуючи судження за правилами, особа обмежувала себе, узгоджуючи власні судження із загальноприйнятою нормою.

Евристичний добуток Платона (справжнє ім'я Арістокл) універсальний за своєю природою, оскільки філософа цікавили різні явища як на макрорівні, так і на мікрорівні. Беззаперечною за своїм значенням є авторська концепція «правдоподібного міфу», що, будучи фундаментом доктрини пізнання за Плато-

ном, закладає базис для побудови в майбутньому герменевтичної методології з її практичними настановами задля коректної інтерпретації. Серед діалогів Платона доцільно процитувати текст з «Тімею» стосовно встановлення співвідношення між словом й тим предметом, який воно означає. Отже, якщо предмет існує у наявності, є стабільним і з приводу нього не існує жодних сумнівів і заперечень, то і слову, яке його означає, слід приписати ті ж самі характеристики. Поруч із цим мудрець розмірковує з приводу абсолютності істинності у співвідношенні: явище оточуючого світу (тобто предмет) – слово, що його означає, і доходить висновку, що беззаперечного абсолюту не існує, а значить, правдоподібність співвідношення за своєю сутністю є відносною, тобто у такому разі ми стикаємося не більше ніж з «правдоподібним міфом». Дійшовши такого твердження, мудрець не розчарується, а, навпаки, пояснює таку ситуацію неідеальністю людської природи, а тому шлях до пізнання абсолютного для пересічної людини є закритим від народження, оскільки сам феномен прищезає людини у світ залишається таким, що не піддається осягненню здібностями мисленнєвої діяльності людини. Платон підкреслює значення судження, логічних законів їх створення у процесі формування умовиводів, намагається збагнути стабільність мислення, але не відмовляється від епізодичності у пізнанні. Таким чином, можна говорити про недосконалість людини від народження займатися поясненням, тлумаченням іншим волі богів чи тих явищ світу, що мають божественну природу. Для підтвердження зроблених висновків наведемо з вчення про пізнання Платона таку сентенцію: «... розглядаючи такі явища, як боги, виникнення Всесвіту, ми не можемо досягти в наших розмірковуваннях повністю істинних й абсолютних суджень... ми повинні радіти такому стану справ... оскільки і я, й ви, мої судді, перш за все лише звичайні люди, а тому ми повинні задовольнятися в таких питаннях лише правдоподібним міфом, не вимагаючи більшого...» [13, с. 433]. Слід окремо привернути увагу до того факту, що Платон називає «правдоподібним міфом» знання, яке порівняно з істинним, божественним знанням є не зовсім повним й беззаперечним,

але все ж таки не гірше, ніж будь-яке інше. Гносеологічні розмірковування Платона розгортаються ніби у двомірному просторі де існує абсолютно істинне знання й відносно правдоподібне знання (міф), не зовсім точне й беззаперечне, але доступне не тільки для обраних (богів) [16, с. 139]. Не можна применшувати важливість такої градації в отриманому знанні в ході мисленневих процесів, оскільки вона не втратила своєї актуальності й сьогодні. Природа певних (сакральних за доби античності, божественних з теологічної точки зору й непізнаних з філософської позиції сьогодення) знань є і зараз неоясненою й відносно істинною, але такий їх характер обумовлений у першу чергу фізіологічними властивостями мислення людини. Безумовно, зараз ми торкаємося вкрай цікавої матерії не лише юридичної науки, а й медичної, особливо її психоаналітичної складової, а тому можна з впевненістю говорити, що Платон відкрив широкі обрії для дослідників різних напрямів, не дарма саме концепцією «правдоподібного міфу» захоплювалися видатні філософи й медики-психоаналітики Е. Фромм та К. Юнг.

Розгляд античної філософії не може бути повним й без детального аналізу філософського добутку Арістотеля, заслуги котрого автор статті вже оглядово ілюстрував, але когнітивне завдання цього дослідження полягало у характеристиці перших ідей герменевтичної проблематики, що, як ми побачили, мають спільні риси й перебували у зародковому стані. Розгалужена й ґрунтовна творча діяльність Арістотеля має більш конкретний та практичний характер, більшою мірою стосується саме герменевтичних питань, більш того, саме Арістотель у своїй праці «Об истолковании» заклав підвалини для розробки практичних рекомендацій з метою правильного розуміння, зазначив механізми пізнавальної діяльності, стадійність цього процесу. Таким чином, з впевненістю можна твердити, що досвід цього мислителя у герменевтичній проблематиці становить повноцінне наукове завдання для окремого дослідження, котрому автор вважає за потрібне присвятити окрему статтю. Наукове завдання цієї статті певною мірою можна вважати виконаним. Сподіваємося, що цим

стислим історико-хронологічним екскурсом у добу античності ми залучимо більш широку аудиторію до наукознавчих пошуків на тлі герменевтичної методології розуміння права.

Список використаних джерел

1. Алексеев, С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи [Текст] : монография / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 2000. – 256 с.
2. Аристотель. Этика [Текст] / Аристотель. – СПб. : Б.И., 1908. – 407 с.
3. Аристотель. Сочинения в 4 т. [Текст] / Аристотель. – М. : Изд-во социально-эконом. лит. «Мысль», 1978. – Т. 2. – 593 с.
4. Гетьман, І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи [Текст] : монографія / І. В. Гетьман. – Х. : Право, 2007. – 240 с.
5. Гусев, С. С. Проблема понимания в философии: философско-гносеологический анализ / С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский. – М. : Политиздат, 1985. – 192 с.
6. Козюбра, М. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект [Текст] / М. Козюбра // Шоріч. укр. права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 5–15.
7. Кузнецов, В. Герменевтика и её путь от конкретной методики до философского направления [Электронный ресурс] / В. Кузнецов. – Режим доступа: <http://www.i-u.ru/>.
8. Максимов, С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления [Текст] : монография / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
9. Максимов, С. И. Право и политика: в поисках баланса [Текст] / С. И. Максимов. – Проблемы философии права. – 2003. – Т. 1. – С. 190–195.
10. Малинова, И. П. Эпистемология права [Текст] / И. П. Малинова // Рос. юрид. журн. – 1999. – № 3. – С. 153–159.
11. Петришин, О. В. Проблемы социализации правовой науки [Текст] / О. В. Петришин // Право України. – 2010. – № 4. – С. 133–141.
12. Платон. Апология Сократа [Текст] / Платон. Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – М. : Наука, 1994. – 600 с.
13. Платон. Тимей [Текст] / Платон. Собр. соч. в 4 т. Т. 3. – М. : Наука, 1994. – 560 с.
14. Поляков, А. В. Петербургская школа философии права и задачи современного правоведения [Текст] / А. В. Поляков // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 4–23.
15. Рабінович, П. М. Верховенство права з позицій європейсько-міжнародного та українсько-конституційного судочинства [Текст]

- / П. М. Рабінович // Бюл. М-ва юстиції України. – 2006. – № 3 (53). – С. 12–20.
16. Розин, В. М. Генезис права: методологический и культурологический анализ [Текст] / В. М. Розин. – М. : NOTA BENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
17. Тацій, В. Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави [Текст] / В. Я. Тацій // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф. Харків, 13–14 грудня 2002 р. / упорядники М. І. Панов, Ю. М. Groшевий. – Х. : Право, 2003. – С. 3–12.
18. Честнов, И. Л. Диалогическая онтология права в ситуации постмодерна [Текст] / И. Л. Честнов // Правоведение. – 2001. – № 3. – С. 45–52.

Стаття надійшла 23 січня 2013 р.

И. В. Гетьман

Истоки и становление теоретических знаний общей теории понимания – герменевтики: идеи философов эпохи античности

Исследуется становление знаний о герменевтической проблематике в историко-хронологическом измерении на примере знаний философов эпохи античности. В контексте поставленной проблемы получила детализацию конструкция мыслительной деятельности, определены её этапы, изучены предпосылки, изложены исторические знания по данной проблематике.

Ключевые слова: герменевтическая методология, понимание, познание, мышление, античность.

I. V. Get`man

Beginning a theoretical knowledge of theory's understanding – the hermeneutic:ideaes of the antique philosophers

The work is devoted to the study of transformations arising in the modern methodological approaches to the definition of the phenomenon of law, in particular the planned comprehensive analysis of the problems of the general theory of understanding – of hermeneutics, with the assistance of historical instruments in chronological gap – the era of antiquity. The relevance and prospects, the author developed areas, due, primarily, social and legal realities of the picture, the reality around us. Trends in the last one, in many ways similar to the pan-European. In this connection I would like to note: a) changes in the

production, exchange, sharing and consumption of material goods, and b) the transformation of the socio-economic sphere that led to the formation of the information or the post-industrial society, and c) the acquisition, but along with that, and some dead ends of globalization d) reform in the methodological component of the modern legal science. In the context of a given problem has received detailed structure of mental activity, withdrawn its stages, studied the prerequisites set out historical knowledge on the subject. Analysis of the volume of the formation of ancient philosophical thought on the subject of mapping its provisions hermeneutical directions correctly started with illustration and elaboration of the Sophists, which made it possible to conclude that, with their participation begin to form the first hermeneutical position, but about creating a holistic hermeneutic direction it has do not go. At that time there were only a few techniques, such as paraphrase, context-sensitive translation. In carrying out further research and development, the author comes to thoughts about the presence, as the main «tool» in the process of mental activity – judgment, as an example of illustration of this fact, studied ancient product of the «Apology of Socrates». Using the proposition, Socrates outlines a different vision of the world in general and myself in it. I especially want to emphasize that this is just another, different, unequal judgment, as some scholars of legal hermeneutics, argue that in the time of ancient culture differing judgments are not there because of their uselessness, dictated the same, collective thinking. In addition, it is concluded that the judgment became necessary at the inception of the ancient legal thinking and if they were originally fixed in the form of simple circuits (for example, «A is A»), then later thinking shifted to a higher stage of development and revolution of thought moved to the formula «A is B», «B is C», «A is C» etc. It thus appears stages of formation started thinking activity, which is the essence of hermeneutics. The article finds its reflection argument for the necessity of forming the same rules to create judgments, this subordination of certain statutes and procedures, the author has received support based on our analytical work on the study of life-insurance policies ancient cities. A detailed description of the attempts to create similar rules for the interpretation of the same is given in the study villages. Acknowledging the primacy of Aristotle in this, the author analyzes the recent treatise «About of the interpretation», kept aksiological importance and relevance in our time. This activity allowed us to determine the legal status of the procedure to make judgments, using standard rules and regulations, which was equivalent to the status of the adopted laws. Since forming a judgment on the rules, the individual limit himself, matching his own judgment with the accepted

norm. The study of heuristic heritage of Plato led to the conclusion of the universal character of his research, as a philosopher interested in the different phenomena at the micro and macro levels. Conclusive on the value of the philosopher concept of «plausible myth», which is the foundation of the doctrine of knowledge, according to Plato, and as a result, are laying the foundation for building the future of hermeneutical methodology with its practical settings for the correct interpretation. In the study, the author entered the epistemological matter, not only a philosophical and legal, but medical science, especially in its psychoanalytic component, which means that it is safe to say that the ancient philosophers have opened up broad horizons for researchers in different fields, it is not for nothing the concept of «plausible myth» interested famous philosophers, but along with it and practicing physicians psychoanalysts Erich Fromm and Carl Jung.

Keywords: *hermeneutical methodology, understanding, knowledge, thinking, antique.*